

بررسی تحلیلی - تطبیقی نگاره دوبرگی کتاب ولادت اسکندر *

مژگان اسمعیلی فر ** مهتاب مبینی ***

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱۰/۴

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۳/۲۴

صفحه ۷۹ تا ۹۳

نوع مقاله: پژوهشی

چکیده

دوره تیموریان یکی از ادوار باشکوه در هنر نگارگری این سرزمین است. تیمور خود علاقه چندانی به کتاب آرایی نداشت اما فرزندان و نوادگان او در کتابت و تصویرگری آثار علمی، تاریخی، نجومی و ادبی از یکدیگر پیشی می‌گرفتند. عمر سلطنت اسکندر سلطان تیموری (نوه تیمور لنگ) اگرچه بسیار کوتاه ولی یکی از درخشان‌ترین دوره‌های شکوفایی هنر نگارگری سبک شیراز تیموری است. در این عصر بسیاری از کتب و آثار ادبی با این مکتب تصویرگری و تزیین گردید. یکی از نقوشی که در این زمان، نگارگری شده و شامل مفاهیم و محاسبات دقیق احکام نجومی است نگاره‌ای دوبرگی از کتاب ولادت اسکندر است. این کتاب یا در واقع زایچه که باهمت استاد محمود بن یحیی بن محمد الکاشی (عمادالمنجم) در قرن نهم ه. ق نوشته و توسط استاد پیرمحمد باغ شمالی نگارگری شده است، طالع و سرنوشت اسکندر سلطان در سال‌های سلطنت پیش رو را نشان می‌دهد. از آنجاکه این نگاره یکی از نادرترین زایچه‌های تصویری است که از دید علم نجوم احکامی به آن پرداخته نشده، لذا هدف پژوهش و اکاوی مفاهیم علمی و رمزی نمادهای آن، با توجه به مطالب علمی و نقوش کتب نجومی پیش از آن است. در این راستا تحقیق پیش رو به این سؤال‌ها می‌پردازد که: ۱. چگونه این نگاره مکتب شیراز پیوند میان علم نجوم و نقاشی را با توجه به تعابیر علمی کتب الموالد و البلهان و نیز تفاسیر نمادی نگاره‌های کتب عجایب المخلوقات قزوینی، مونس الاحرار و البلهان برقرار کرده است؟ ۲. اصولاً این زایچه بیانگر چه مفاهیم علمی، فرهنگی و هنری در طالع شاهزاده تیموری است؟ روش تحقیق به روش توصیفی - تحلیلی، تطبیقی و تاریخی و شیوه گردآوری مطالعات، با استفاده از منابع کتابخانه‌ای است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد این نقاشی علاوه بر اینکه، چکیده‌ای از مفاهیم علمی کتاب ولادت اسکندر و کتب پیش از خود بوده، در به‌کارگیری نمادها، طراحی و رنگ آمیزی با در نظر گرفتن اصول و مقتضیات دوران خود، خلاقیت و نوآوری داشته و به خوبی میان نشان دادن نگاره منبعت از متن و اصول نقاشی سنتی ارتباط و تناسب ایجاد کرده است. این نقاشی علاوه بر شرح تصویری طالع اسکندر سلطان، حاوی اصول و مفاهیمی است که باید در خور شایستگی او باشد.

کلیدواژه‌ها

نگارگری مکتب شیراز، نقوش نجومی، زایچه، لوح دوبرگی کتاب ولادت اسکندر سلطان.

* این مقاله برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد نویسنده اول با عنوان «تحلیل و بررسی نقش مایه‌های نجومی در نگاره‌های ایرانی» به راهنمایی نویسنده دوم در دانشگاه پیام‌نور تهران است.

** کارشناس ارشد پژوهش هنر دانشگاه پیام‌نور تهران، شهر تهران، استان تهران (نویسنده مسئول)
*** دانشیار گروه هنر، دانشگاه پیام‌نور، شهر تهران، استان تهران

Email: m.mobini@pnu.ac.ir

Email: payam560560@gmail.com

مقدمه

علم نجوم و ستاره‌شناسی که از زمان ایران باستان به دو بخش هیئت (علم نجوم بر پایه رصد و محاسبات ریاضی) و احکام (پیشگویی‌های نجومی) تقسیم شده بود، در دوره اسلامی نیز به همان شکل ادامه یافت؛ اما آنچه در میان حاکمان و عامه مردم جالب‌تر می‌نمود بخش احکامی نجوم (طالع بینی) بوده است. در حقیقت طالع بینی، پیش‌بینی سرنوشت انسان‌ها بر اساس گردش هفت‌اختر (سیاره) در دایره البروج^۱ و موقعیت قرارگیری هر یک از آن‌ها در لحظه تولد مولود است.

با ورود اسلام به ایران و ترجمه بسیاری از کتب یونانی و نیز تأسیس رصدخانه و تألیف کتاب‌های نجومی، دانش نجوم و بالطبع آن علم احکام بسیار پیشرفت نمود. دانشمندانی مانند ابومعشر بلخی (۱۷۲-۲۷۲ ق)، ابوریحان بیرونی (۳۶۲-۴۴۰ ق) و خواجه نصیرالدین طوسی (۵۷۹-۶۵۳ ق) با الهام از منابع یونانی کتاب‌های علمی در این زمینه نوشته‌اند. ولی از قرن چهارم هجری قمری و پس از تألیف و صورت‌نگاری کتاب صورالکواکب عبدالرحمن صوفی، نمادهای صورت‌های فلکی و پس از آن سیارات، حالت انسانی به خود گرفتند و در بسیاری از نقوش تزیینی هنرهای فلزکاری، سفالگری، پارچه‌بافی، فرش و نقاشی بکار برده شدند.

در قرن هشتم هجری و با روی کار آمدن سلسله تیموریان و حمایت شاهزادگان، هنر نگارگری و تصویرگری کتاب‌های علمی، تاریخی و دیوان اشعار و نیز تذهیب قرآن کریم بسیار مورد توجه قرار گرفت به طوری که کتب بسیاری در مکتب نگارگری شیراز تیموری تذهیب و نگارگری شد که از آن جمله می‌توان به زیچ‌نامه، گلچین اسکندر سلطان، ظفرنامه ابراهیم سلطان، ولادت اسکندر و گلچین اشعار اشاره کرد. یکی از این آثار که در عصر اسکندر سلطان نوه تیمور اجرا و به وی تقدیم شده نگاره‌ای از کتاب «ولادت اسکندر» نوشته عمادالمنجم (محمود بن یحیی بن محمد الکاشی) به سال ۸۱۳ ه ق است. لوح دوبرگی موجود در کتاب، حاوی مطالب عمیق و محاسبات دقیق نجومی در زمان اسکندر سلطان است. آنچه این نگاره را از سایر نقوش همسنگ آن جدا می‌سازد بکار بردن نقوش تذهیب و نگارگری به صورت هماهنگ و نیز استفاده از نمادها و توضیحات نجومی در توصیف تصویری کتاب مذکور است.

هدف پژوهش واکاوی مفاهیم علمی و رمزی نمادهای آن، با توجه به مطالب علمی و نقوش کتب نجومی پیش از آن بوده است. سؤال‌ها این تحقیق عبارت‌اند: ۱. چگونه این نگاره مکتب شیراز پیوند میان علم نجوم و نقاشی را با توجه به تعابیر علمی کتب الموالید و البلهان و نیز تفاسیر نمادی نگاره‌های کتب عجایب المخلوقات قزوینی، مونس الاحرار و البلهان برقرار کرده است؟ ۲. اصولاً این زایچه بیانگر چه مفاهیم علمی، فرهنگی و هنری در طالع شاهزاده

۱. دایره البروج: مسیر حرکت خورشید از محل طلوع تا غروب را منطقه البروج یا دایره البروج می‌نامند. زمین در طول یک سال از دوازده صورت فلکی مهم و برجسته که نمایانگر ماه‌های سال است و بر نوار منطقه البروج قرار گرفته می‌گذرد. به این ترتیب اگر اندکی قبل از طلوع آفتاب به آسمان نگاه کنیم صورت فلکی مربوط به آن ماه را در مشرق خواهیم دید.

2. Anna Caiozzo

تیموری است؟ **ضرورت و اهمیت تحقیق** در بررسی یکی از مهم‌ترین و نادرترین زایچه‌های تصویری تا این زمان است. در حقیقت این زایچه نمونه قابل‌تأملی است که علاوه بر به تصویر کشیدن آسمان زمان تولد اسکندر سلطان، مفاهیم و نمادهای علمی بسیاری را در خود جای داده است. این لوح دوبرگی علاوه بر نشان دادن معانی نجومی، طالع بینی و فرهنگی دوران خود حاوی خلاقیت و نوآوری در بیان مفاهیم باوجود استفاده از نمادهای نجومی رایج آن دوران است.

روش تحقیق

روش تحقیق این مقاله توصیفی-تحلیلی و تاریخی و شیوه جمع‌آوری اطلاعات از منابع کتابخانه‌ای است. همچنین در گردآوری اطلاعات، تصاویر و جداول، از سایت‌ها و کتابخانه‌های مجازی و نیز کتاب‌های مرتبط بهره گرفته شده و جهت بررسی صحت مطالب نجوم احکامی با کارشناسان و اساتید دانشگاهی متبحر در این حوزه و نیز سایت‌های معتبر، مکاتبه و از نرم‌افزارهای نجومی استفاده شده است. جامعه آماری و تعداد نمونه‌های تحقیق شامل نگاره دوبرگی کتاب ولادت اسکندر و نمونه‌های تصویری و علمی سه کتاب عجایب المخلوقات قزوینی، مونس الاحرار و البلهان است. بدین ترتیب در ارائه یافته‌های تحقیق، علاوه بر تطبیق نمادهای نجومی موجود در نگاره با اطلاعات و نمونه‌های تصویری کتاب‌های مورد اشاره و ذکر نوآوری‌های نقاش، به مفاهیم بصری یافته شده در آن نیز پرداخته شده است. روش تجزیه و تحلیل اطلاعات پژوهش به صورت کیفی و تطبیقی است.

پیشینه تحقیق

در مورد لوح دوبرگی کتاب ولادت اسکندر تاکنون چند کتاب و مقاله که عمدتاً خارجی هستند به چاپ رسیده ولی در هیچ‌کدام بررسی تطبیقی نمادهای نگاره و اشاره به مفاهیم مفهومی اثر مورد بررسی قرار گرفته نشده است. فاطمه کشاورز در مقاله خود با عنوان

«The Horoscope of Iskandar Sultan» که در نشریه The Journal of the Royal Asiatic Society of (Great Britain and Ireland, 1984, No2)

به چاپ رسیده به بررسی اجمالی نگاره کتاب اسکندر سلطان و نیز تفسیری کوتاه و مختصر از نمادهای موجود در آن پرداخته است. آنا کایزو^۲ در فصل هفتم و در صفحات ۱۲۸-۱۱۵ از کتاب Horoscopes and Public Spheres با عنوان «The Horoscope of Iskandar Sultan» منتشر شده توسط ۲۰۰۵، Berlin: Walter de Gruyter. سعی در موشکافی آیکونوگرافی این نقاشی داشته و او نیز مفاهیم نمادهای اثر را با توجه به نمونه‌های شرقی هم دوره

اسلامی قرار گرفت. ورچاوند می‌گوید: «در اینکه احکام نجوم دوره اسلامی کاملاً دنباله این دانش در ایران پیش از اسلام است هیچ تردیدی نداریم». (ورچاوند، ۱۳۶۶: ۴۵)

چند کتاب طالع بینی در طول اعصار مختلف نوشته شد که از آن جمله می‌توان به کتاب الموالید ابومعشر بلخی در قرن سوم هجری، عجایب المخلوقات و غرایب الموجودات طوسی همدانی در قرن ششم هجری، کتاب عجایب المخلوقات و غرایب الموجودات قزوینی در قرن هفتم هجری، مونس الاحرار فی دقائق الاشعار تألیف محمدبن بدر جاجرمی در قرن هشتم هجری و البلهان عبدالحسن بن احمد اصفهانی قرن هشتم هجری اشاره کرد. در تمامی این کتاب‌ها، طالع بینی انسان‌ها بر اساس گردش اختران در دایره البروج در زمان تولد شخص آورده شده است.

هنر در دوره تیموریان

ایران در اواخر سده ۱۴ م (۸۰۵ ق)، بار دیگر مورد تاخت و تازهای مکرر فرمانروای بی‌رحم و فوق‌العاده خودخواهی به نام تیمور از سرزمین آسیای مرکزی قرار گرفت. تیمور که خودش تا آخر عمر بی‌سواد باقی ماند فارسی را به خوبی ترکی حرف می‌زد. وی تصمیم گرفت تا سمرقند را در ۱۳۷۰ م تصرف کرده و در آن ساکن شود. او سازنده بزرگی بود و باغ‌های قابل توجهی در خارج از سمرقند ساخت و علاقه‌مند شد تا در فواصل جنگ‌ها در آنجا زندگی کند. (گری، ۱۳۸۵: ۶۲)

تیمور بی‌سواد بود و لذا علاقه و اشتیاقی به نسخ زیبای آثار کهن ادبی فارسی نداشت. ولی با این همه وی با کسب اطلاعات از تاریخی که برای او خوانده می‌شد و از آن لذت می‌برد، برای کاخ‌های خود در سمرقند نقاشی‌های دیواری سفارش داد. (باسیل، ۱۳۷۶: ۱۹)

تیمور لنگ در عین آنکه پیروزمندی برجسته شناخته می‌شد، در کار معماری و هنر نیز حامی و مشوقی بزرگ به حساب می‌آمد، جانشینان تیمور روش کارهای او را دنبال کردند و همه آن‌ها در این زمینه تقریباً حامیانی فعال و روشنگر بودند. (رایس، ۱۳۹۳: ۲۲۷) گفتنی است شاهزادگان تیموری اعتباری که از کتاب‌آرایی نسخه‌ها به دست می‌آوردند همان اعتباری بوده که از انجام ابواب الخیر و ساختن بناهای عام‌المنفعه در جامعه کسب می‌کردند. (آژند، ۱۳۸۷: ۱۹۱)

به دلیل مصون ماندن شهر شیراز در زمان حمله مغولان و جمع شدن هنرمندان در این شهر، نقاشی ایرانی یا نگارگری ایرانی^۶ به نام مکتب شیراز خوانده شد و در طی سه مرحله آل اینجو، آل مظفر و تیموریان به تکامل رسید. از بارزترین ویژگی‌های سبک شیراز نسبت به سبک‌های قبل، ترکیب‌بندی آثار این دوره است که تفاوتی بنیادین با آثار پیش از خود می‌یابد. موضوع و عنصر اصلی در این آثار، موردتوجه خاص نقاش بوده و زمینه‌ها به خوبی تزیین می‌شده است. طراحی عناصر نقاشی‌ها، سنجیده و حساب‌شده بوده و نسبت سر

آن، موردبحث قرار می‌دهد. در مقاله کاربونی که در سال ۱۹۹۷ با عنوان *Following the Stars* به چاپ رسیده است^۱ تنها اشاره کوچکی به نام زایچه شده است، همچنین راب وان جنت^۲ در تحقیقی که در دانشگاه اوترخت^۳ هلند انجام داده این اثر را با دو نمونه دیگر یکی زایچه زبده التواریخ سید لقمان آشوری (۹۹۱ ه.ق) که اکنون در موزه هنرهای اسلامی استانبول نگهداری می‌شود و دیگری یک تابلو دیواری پارچه‌ای با نماد سیارات (تهیه شده در اصفهان و توسط حسین فخاری) که اکنون در موزه ورد روتردام نگهداری می‌شود، مقایسه کرده و فقط به مشخصات ظاهری نقاشی‌ها پرداخته و به جزئیات هر نماد پرداخته نشده است؛ اما تاکنون این نقاشی از لحاظ تطبیق با متن و تصاویر کتب علمی - نجومی ایرانی پیش از خود و نیز توجه به طالع بینی موجود در آن با توجه به متن کتاب، موردبررسی قرار نگرفته است.

آنچه این مقاله به آن می‌پردازد علاوه بر بُعد فرهنگی و نمادپردازی نقاشی به عنوان طالع یک شاهزاده تیموری، بُعد نجومی و نگاه به آن به عنوان یک زایچه مفهومی است. در این راستا سعی شده تا ابتدا مفاهیم کل اثر توضیح داده شده و سپس با تطبیق نماد سیارات با نماد کتاب‌های عجایب المخلوقات قزوینی، مونس الاحرار و البلهان به بیان جزئیات پرداخته شود. همچنین تلاش شد تا با بیان مختصری از تاریخ سلسله تیموری و پدیدار شدن سبک نگارگری و تذهیب دوره تیموری و استفاده از آن در مصورسازی کتاب‌ها، به درک بهتر تحقیق کمک شود.

نقش طالع بینی نجومی در زندگی انسان‌ها

مردمان از دیرباز آسمان و اجرام آن را نظاره‌گر بودند و آن‌ها را دست‌نیافتنی، ماورایی و هم‌تای خدایان می‌پنداشتند. گویی این اجرام از دور شاهد بر آن‌ها بوده و سرنوشتشان را رقم می‌زنند. (مرادی غیاث‌آبادی، ۱۳۹۱: ۲) با اعتقاد به قدرت‌های ماورایی طبیعی، انسان سرنوشت خود را در بین اشکال ستارگان و گردش سیارات جستجو می‌کرد و برای برخی از آن‌ها مقام خدایی و پرستش را برمی‌گزید. (بوترو، ۱۳۸۷: ۱۲)

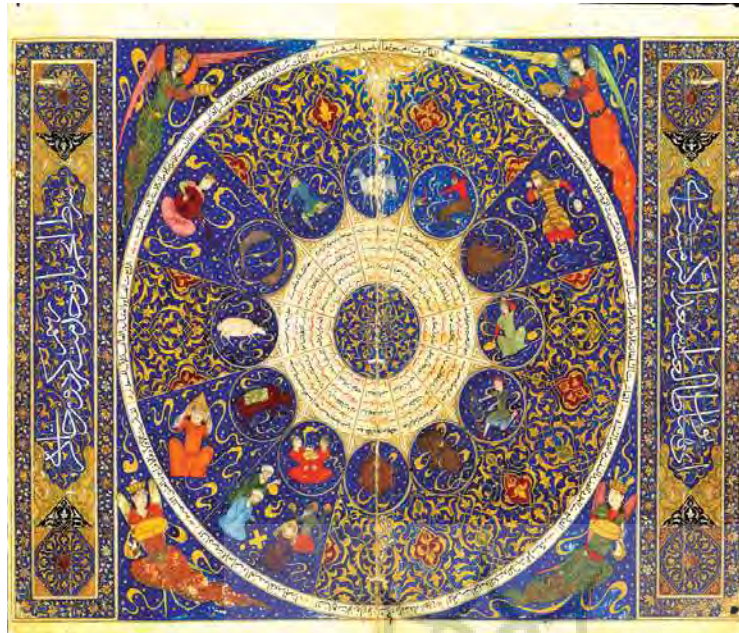
آنچه بشر قبل از ابداع گاه‌شماری به آن می‌پرداخت نیاز به قدرت برتر خدایان و نیز تنجیم (طالع بینی) بود. آن‌ها برای هر واقعه زمینی، علت را در آسمان می‌جستند. نقش‌مایه‌های نجومی بشر از ابتدا بر مهرها و سنگ‌نگاره‌ها، سفالینه‌ها، دست‌ساخته‌های فلزی، نقش برجسته‌ها، فرش‌ها، صنایع‌دستی و نقاشی‌ها نشان از باور انسان‌ها به قدرت این اجرام بر سرنوشتشان دارد. پس از ظهور مانی^۴ پیامبر در ایران و پیشرفت هنر نقاشی در زمان باستان کم‌کم استفاده از نمادهای نجومی رواج یافت؛ اما پیشینه طالع بینی با اخترشناسی در ایران با ایجاد زیج^۵ شهریار در دوره ساسانیان آغاز گردید. پس از اسلام این زیج به عربی ترجمه و مرجع بسیاری از زیج‌های دوره

1. *Following the Stars: Images of the Zodiac in Islamic Art*. New York: Metropolitan Museum of Art
2. Rob van Gent
3. Department of Mathematics Utrecht University

۴. مانی: مانوی در ایران در قرن سوم میلادی و هم‌زمان با تاج‌گذاری شاپور اول پادشاه سلسله ساسانی سندیت یافت. پیام‌آور این دین مانی نام داشت که سال تولد او را ۲۱۵ یا ۲۱۶ میلادی دانسته‌اند. (صمدی، ۱۳۶۷: ۱۲۹) مانی برای تفهیم مطالب دینی و آموزش دقیق‌تر آن، از نقاشی بهره می‌برد که در حقیقت پایه‌گذار اولین سبک نقاشی ایرانی است. (ضمیری، ۱۳۸۰: ۳۴) او دین خود را بر اساس طراحی و نقاشی ترویج می‌داد و کتاب او ارژنگ بود. (موسوی بروجردی ۱۳۹۳: ۴۰۷)

۵. زیج: عبارت است از مجموعه کتاب‌هایی مشتمل بر جدول‌های عددی، روش‌های نجوم محاسباتی، توابع هیئت و داده‌های متعدد ریاضی و مباحثی در احکام نجوم. ریشه این کلمه در فارسی زه به معنی تار یا رشته، به‌خصوص زه کمان است (کندی ۱۳۷۴: ۳) به لحاظ شباهت بین خط‌های عمودی نزدیک به هم در یک جدول عددی و مجموعه تارهایی که در بافندگی کشیده می‌شود، این مفهوم گسترش یافته و شامل آن جدول‌ها نیز شده است. (همان)

۶. نگارگری ایرانی: در قرن سوم هجری پس از به قدرت رسیدن خلفای عباسی که از حمایت مسلمانان ایرانی برخوردار بودند، شهر بغداد یکی از نخستین پایگاه‌های نگارگری گردید. در این مکتب که مکتب بغداد یا عباسی خوانده شده است و می‌توان دوام آن را از ۱۳۳ تا ۶۵۶ ه. ق دانست، اولین نمونه‌های تصویرگری کتاب‌های علمی، فنی و ادبی به وجود آمد. (ملکی، ۱۳۸۷: ۷۲)

تصویر ۱. لوح دوبرگی کتاب ولادت اسکندر، مأخذ: الکاشی، ۸۱۳ ه ق: ۶۹.

شیراز و اصفهان نقشی استثنایی داشتند. در این کتابخانه‌ها شماری از هنرمندان برجسته دربار آل جلایر، اعم از نقاش و خطاط و مذهب و مجلد گرد آمدند و تحت حمایت اسکندر سلطان به کتاب‌آرایی نسخه‌های مختلف پرداختند. علاقه اسکندر سلطان به مصاحبت با علما و دانشمندان و به‌ویژه منجمان در انتخاب نسخه‌ها برای کتاب‌آرایی بسیار مؤثر بود. (آژند، ۱۶۸: ۱۳۷) اسکندر سلطان برخلاف نزدیکانش، شیعه فرقه اسماعیلیه بود، فرقه‌ای اصلاح‌شده با محوریت نمادگرایی. (Corbin, 1972: 233) این موضوع باعث علاقه اسکندر به مطالعه در مورد آسمان‌های نشان داده‌شده به شکل زایچه و فال، به دلیل منحصر به فرد بودن هر زایچه و معنی یا اهداف سیاسی-مذهبی قابل تشخیص در آن شده بود. (Gunther, 2006: 126) نجوم موضوعی بوده که وی به آن علاقه وافری داشته و این علاقه نتیجه کارهای علمی او در رصدخانه پدرش در سمرقند بوده است. (گری، ۱۳۸۵: ۶۷)

کتاب ولادت اسکندر و نگاره موجود در آن

کتاب ولادت اسکندر سلطان یکی از کتاب‌های قرن نهم ه. ق است که به رخدادهای نجومی ولادت اسکندر و پیش‌بینی سرنوشت او در سال‌های آینده می‌پردازد. این کتاب که امروزه در کتابخانه انستیتو ولکام لندن محفوظ است در نوالحجه ۸۱۳ ه. ق در شیراز برای اسکندر سلطان فراهم شد. رساله فوق، تألیف و کتابت محمود بن یحیی بن حسن کاشی مشهور به عماد المنجم بوده و دارای هشتادوشش برگ، یک نگاره دوبرگی به ابعاد ۲۶/۵ در ۷۱۶ سانتی‌متر به

به اندام‌های انسانی قدری بزرگ‌تر از اندازه طبیعی است و نوعی حالت معصومیت را در آن‌ها ایجاد می‌کند. دهان‌های کوچک، ابروهای کمانی و بینی کشیده، از خصایص پیکره‌ها در آثار شیراز است. رنگ‌ها روشن، شاداب و سرزنده‌اند. از رنگ طلا به‌وفور استفاده‌شده و آسمان نقاشی‌ها به رنگ آبی عمیقی است که از رنگ لاجورد حاصل می‌آید. نکته دیگر در مورد مکتب نگارگری شیراز وجود ابیاتی از شعر در کنار تصویر است. (ملکی، ۱۳۸۷: ۷۵) در مکتب شیراز به تصویر انسان و حیوانات اهمیت بیشتری داده می‌شود و این عناصر مهم‌ترین بخش فضای نقاشی را در شیوه اخیر برمی‌نمایند. (تجویدی، ۱۳۷۵: ۸۶)

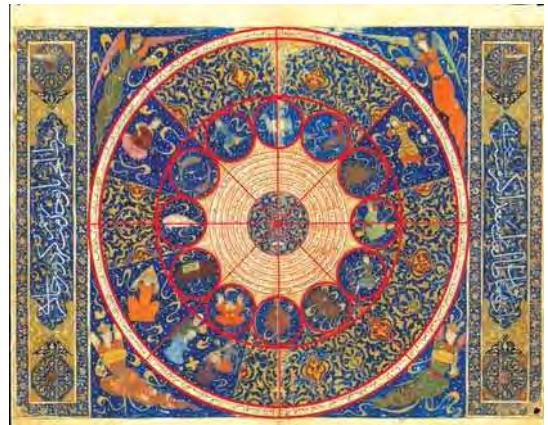
شاهزاده میرزا اسکندر که مورخان مدرن وی را اسکندر سلطان می‌نامند، سومین پسر از شش پسر عمر شیخ^۱ و یکی از نوادگان محبوب تیمور بود. (Gunther, 2006: 115) اسکندر سلطان فرزند عمر شیخ بن تیمور در حوالی سال ۷۸۶ ه. ق چشم به جهان گشود. او پس از مرگ پدرش در سال ۷۹۶ ه. ق همراه برادر بزرگ‌ترش پیرمحمد حاکم فارس، در شیراز ماند سپس در سال ۷۹۹ به ماوراءالنهر رفت. (آژند، ۱۳۸۷: ۱۶۵) پس از مرگ تیمور در سال ۸۰۵ ه. ق، اسکندر سلطان شهر شیراز و در سال ۸۱۳ شهرهای اصفهان یزد و شیراز را تصرف و محل بارگاه خود قرار داد. او تا سال ۸۱۷ ه. ق در فارس و اصفهان و عراق حکومت می‌کرد. (همان) باینکه او سال‌های بسیار کمی را حکومت کرد اما همین سال‌ها کافی بود تا انقلابی را در هنر نگارگری و تلفیق آن با ادبیات، علوم، نجوم و حتی پزشکی به وجود آورد. کتابخانه‌های اسکندر سلطان در

۱. تیمور چهار پسر داشت، نخستین پسر وی غیاث‌الدین جهانگیر بود که در زمان حیات پدر درگذشت، پسر دوم معزالدین عمر شیخ بود که به سال ۷۹۶ در نزدیکی بغداد کشته شد، جلال‌الدین میرانشاه سومین پسر وی بود و چهارمین پسرش معین‌الدین شاهرخ نام داشت. (رضایی، ۱۳۷۹: ۷۴)

هستند. (مقبلی، ۱۳۹۵: ۴۴) دواير هم‌مرکز نوعی حرکت از سطح به عمق و نوعی القاء حرکت است. حرکت از زمین به بالاترین جایگاه عرش. تصویر ۲ اقطار نقاشی، نقطه تمرکز و دواير هم‌مرکز را نشان می‌دهد. بر طبق شکل، دواير هم‌مرکز علاوه بر تقارن و تناسب، مفهوم افلاک نه‌گانه^۱ گردش فلک و بی‌انتهایی را القاء می‌کند. مفهومی عرفانی و علمی. استفاده از این دواير و قطاعات دوازده‌گانه، برداشتی از کتاب البهان (صفحه ۲۴۴)، عجایب المخلوقات قزوینی (صفحه ۵۶) و عجایب المخلوقات همدانی (صفحه ۳۸ و ۳۹) است. نماد ۱۲ ماه سال در ۱۲ دایره متقارن به صورت دوار به تصویر کشیده شده که نشانی از گردش دائمی ماه‌های سال است.

وجود تقارن در تمامی شکل کلی نوعی تعادل است اما بر هم زدن این تقارن در بخش نماد سیارات، به‌ناچار و به دلیل موضع واقعی سیارات در هنگام تولد اسکندر سلطان بوده است. در فضاهای خالی این قسمت، برای تزئین نقاشی از هنر تذهیب کمک گرفته شده است. در لغتنامه‌ی دهخدا تذهیب به معنای «زراندود کردن» است (دهخدا، ۱۳۷۷: ۶۵۶۹) و در اصطلاح کلی؛ عبارت است از نقش و نگارهایی که از نقوش طبیعی مانند گل‌ها، برگ‌ها و پیچک‌ها الهام گرفته شده و صورتی انتزاعی پیدا نموده‌اند. (آیت‌اللهی و مکی‌نژاد، ۱۳۸۸: ۴۸) این هنر در دوره تیموری به اوج شکوفایی رسید. (هنرور، تاکستانی، ۱۳۹۰: ۶) استفاده از دو عنصر نقوش گیاهی و هندسی در زمینه تذهیب نسخه‌های این دوره باعث گردید تا تحولی شگرف در هنر کتاب‌آرایی ایران به منصفه ظهور برسد. (معتدی، ۱۳۸۷: ۱۱۹) ذوق آرایش کتاب با گل و برگ از کتب خطی دوره تیموری به‌خوبی پیداست. رنگ طلایی و آبی پررنگ از رنگ‌های اصلی محسوب می‌شدند ولی از رنگ‌های دیگر مانند سبز طاووسی، شنگرفی، سبز کم‌رنگ و آبی استفاده می‌شد. (هنرور، تاکستانی ۱۳۹۰: ۲) در نقوش تذهیب نقاشی، از نقوش اسلیمی به‌صورت قاب اسلیمی، اسلیمی ساده، خرطومی و دهان اژدری (جدول ۱) استفاده شده است. همچنین قاب‌های کنار نقاشی دارای طرح‌های کتیبه و شمس‌های منتظم با تزئینات اسلیمی و گل‌های ختایی^۲ و حاوی یک بیت شعر است که تلفیق شعر و نقاشی از خصوصیات مکتب شیراز است.

با توجه به اینکه نقاشی مربوط به قرن نهم ه.ق است از شیوه‌های مینیاتور سبک شیراز تیموری پیروی می‌کند. سبک چهره‌های مغولی، رنگ‌های تأثیرگذار، استفاده از ابرهای پیچان و ستاره‌های درخشان در تزئین نقاشی، آناتومی انسان‌ها و حیوانات و تزئین ظریف در طرح لباس‌ها و ... همگی از این سبک تبعیت می‌کنند. نسخه‌های کتاب‌آرایی شده اسکندر سلطان از نظر سبک‌شناسی در حقیقت آمیزه‌ای از خصوصیات اساسی آل مظفر و آل جلاير و ارائه ترکیبی دل‌نشین از این خصوصیات

تصویر ۲. رسم اقطار نقاشی و مشخص نمودن نقطه مرکزی، مأخذ: نگارندگان.

شکل زایچه و دو عدد طراحی است. هویت نقاش را نمی‌توان با اطمینان تشخیص داد و تعیین کرد، اما کایزو او را پیر محمد باغشمالی قلمداد می‌کند. (Gunther, 2006:121) لوح دوبرگی کتاب ولادت اسکندر، یک طرح زیبا به شکل دایره است که با یک مربع و دو کتیبه محصور شده است. (تصویر ۱) در چهار طرف این دایره در فضای بین دایره و مربع چهار پیکره یا چهار فرشته با هدایایی در دست به‌گونه‌ای قرینه در قسمت‌های فوقانی و زیرین تصویر وجود دارند. دایره بزرگ لوح، به دوازده قسمت مساوی که بیانگر دوازده ماه سال است تقسیم شده و در وسط تصویر با شش دایره دیگر هم‌مرکز می‌گردد. در ادامه به تفصیل هر یک از قسمت‌های این لوح را مورد بررسی قرار می‌دهیم.

بررسی نقاشی از نظر شکل و سبک

شکل کلی نقاشی به فرم دایره‌ای است که در یک مربع محصور شده است. نقش دایره‌های هم‌مرکز، در وسط تصویر نمادی از آسمان، افلاک و بی‌انتهایی است. دایره انتها ندارد و تقدم و تأخر آن مشخص نیست. (کمالی دولت‌آبادی، ۱۳۹۶: ۱۱۹). دایره دارای طبعی آرام در حرکتی معتدل، سیال، معلق و سبک است. نمادی از زمان سرمدی (بدون آغاز، بدون انجام؛ بدون تغییر) آسمان، ملکوت، افلاک و ... است. (همان، ۱۱۸) فرم دایره‌های هم‌مرکز علاوه بر تداعی مفهوم آسمان، مفاهیم نجومی افلاک و زایچه را نیز در بردارند. تقارن، تناسب، تعادل و تکرار در نقاشی همگی در فرم دایره بیان شده است. نقطه تمرکز شکل (دایره مرکزی) اهمیتی حیاتی داشته و هویت بقیه دواير به آن بستگی دارد. چراکه تکرار دواير دیگر از این نقطه شروع می‌شود. به‌کارگیری اجزاء واحد یا شبیه به هم در فواصل مختلف یا منتظم، ریتم را تداعی می‌کند. به‌بیان دیگر تکرار اجزاء همسان یا شبیه به هم عامل تداعی‌کننده حرکت

۱. افلاک نه‌گانه: طوسی (قرن ششم) در کتاب عجایب الموجودات صفحه ۲۸ (نک: پی‌نوشت) می‌نویسد: «کوچک‌ترین فلک‌ها فلک القمر است کی بما نزدیک‌تر است. دوم فلک عطارد، سیم فلک زهره، چهارم فلک آفتاب، پنجم فلک مریخ، ششم فلک مشتری، هفتم فلک زحل و بالا این‌همه فلک‌البروج است کی دیگر کواکب ثابت برانند؛ و جز از این هفت ستاره رونده نیست؛ اما هندوان گویند کی فلک اصل همه است و آن را برهمانند خوانند و فلک الاطلس گویند. آن را پرستند و گویند خلقی نمی‌بینیم عظیم‌تر از وی ...»

۲. طرح هنری متنوعی است که از ترکیب غنچه، گل و برگ‌ها بر اساس شیوه هنرهای تزئینی ایران پدید می‌آید. (هنرور، ۱۳۹۰: ۸)

تصویر ۳. محل قرارگیری سیارات در دایره البروج بر اساس تاریخ میلادی تولد اسکندر سلطان با نرم افزار morinus مأخذ: نگارندگان

تذهیب شده شامل دو مصراع از یک بیت وجود دارند که گویی کنار رفته اند تا دایره وسط لوح آشکار شود. بنا بر تعبیر بین النهرین باستان آسمان دارای درهایی برای طلوع و غروب یا به عبارتی سفر روزانه خورشید بوده است. وجود این درها در اینجا شاید اشاره ای به همان درهای آسمان است.

بررسی نقاشی از نظر نمادهای نجومی

شش دایره درونی لوح به دوازده بخش تقسیم و هر یک از آن‌ها با ستاره، نقاط و ابرهای طلائی شده به سبک چینی تزئین شده است و در مرکز آن یک دایره با یک علامت زودیاک^۲ و به دنبال آن شش خط نوشتاری متناوب قرمز و سیاه که خصوصیات هر یک از دوازده خانه را بیان می‌کند قرار دارد. (Gunther, 2006: 115) این شش خط از قطعات دایره‌های هم‌مرکز، مبین تعبیر احکام نجومی است که نویسنده کتاب طی ۱۹۰ صفحه تفسیر و محاسبات ریاضی و جداول نجومی آن‌ها را بیان کرده است.

پیکره‌ها و نقوش دوازده‌گانه تصویر، نمادی از ۱۲ برج (ماه‌های سال) است که به ترتیب عبارت‌اند از حمل (فروردین)، ثور (اردیبهشت)، جوزا (خرداد)، سرطان (تیر)، اسد (مرداد)، سنبله (شهریور)، میزان (مهر)، عقرب (آبان)، قوس (آذر)، جدی (دی)، دلو (بهمن) و حوت (اسفند). به هر یک از ماه‌های دوازده‌گانه در علم نجوم یک برج^۳ گفته می‌شود. در نجوم احکامی هرکدام از برج‌ها دارای خصوصیتی است که با توجه به قرارگیری سیارات در آن برج یا بیت، فال یا طالع شخص، خوش‌بین و یا بدبین می‌شود. اختربینان عقیده دارند با رصد محل قرارگیری سیارات (اختران) در هر یک از ۱۲ ماه سال و با توجه

است. (آزند، ۱۳۸۷: ۱۹۰) پیکره‌ها دارای سرهای بزرگ، سیمای بیضی‌شکل و رنگ‌بندی در نقوش زرین و سیمین است. (همان) ویژگی‌های صوری سبک شیراز در دوره حکومت اسکندر سلطان را می‌توان این‌چنین برشمرد: صخره‌های اسفنجی در حاشیه افق رفیع، آسمان آبی یا طلایی درخشان و یا لاجوردی و پرستاره، ابرهای پیچان و دنباله‌دار، پیکره‌های باریک‌اندام در جامگان رنگین، (پاکباز: ۷۲) رنگ لاجوردی غالب در نقاشی، مظهري از بی‌کرانی آسمان و نقاط طلایی، ستارگان درخشان آن هستند.

شیخ شهاب‌الدین سهروردی می‌گوید: «لاجورد و زرد مکمل هم هستند. زرد رنگ جبروت الهی است و لاجورد رنگ ملکوت الهی». (آیت الهی، ربیعی: ۳۲) تلفیق رنگ‌های نگارگری و تذهیب، طوری اجرا شده که نقاشی یک‌دست به نظر می‌رسد. رنگ لاجوردی آسمان و زمینه لاجوردی تذهیب هر دو یکی هستند و رنگ طلایی تذهیب و ستاره‌ها و ابرهای پیچان به نقاشی جلال و شکوه داده است. طرح‌های تذهیب به‌طور متناوب تکرار می‌شود و این‌طور به نظر می‌رسد که نمادهای هفت‌گانه سیارات بر روی طرح‌های زمینه‌ای قطعات ۱۲ تایی دایره، کپی شده‌اند.

بررسی نقاشی از نظر مفهومی

تا قبل از کشف کپرنیک مبنی بر چرخش اختران به دور ستاره خورشید، این‌گونه تصور می‌شد که زمین ثابت بوده و خورشید و سایر سیارات به دور آن می‌چرخند. اختربینان مسلمان، هستی را دوایر هم‌مرکزی می‌دیدند که زمین در وسط آن‌ها قرار داشت. (رضازاده، ۱۳۹۷: ۲۱۵) بر اساس آنچه در کتاب‌های البلهان و عجایب الموجودات قزوینی آمده، آن‌ها معتقد بودند اطراف زمین را افلاک مختلفی احاطه کرده‌اند. هفت فلک نخستین مربوط به جایگاه مدار چرخش یکی از اختران، فلک هشتم جایگاه ستارگان و صور فلکی و فلک نهم فلک اعظم یا جایگاه فرشتگان عرش الهی^۱ قرار داشت. با توجه به این نظریه، دایره وسط نقاشی ولادت اسکندر، نمادی از کره زمین است. در منظومه شمسی ۸ سیاره وجود دارد که به دور خورشید می‌گردند: عطارد، زهره، زمین، مریخ، مشتری، زحل، اورانوس و نپتون. (دگانی، ۱۳۹۴: ۱۱). بر اساس نظریه زمین محوری هفت‌سیاره به ترتیب عبارت بودند از قمر، عطارد، زهره، خورشید، مریخ، مشتری و زحل. باینکه می‌دانیم خورشید ستاره است اما برای تحلیل نقاشی بر طبق نظریه زمین محوری در ادامه مقاله آن را سیاره می‌نامیم. نقاش با ظرافت شش دایره هم‌مرکز را برای افلاک شش اختر و سپس فلک هشتم صور فلکی دوازده‌گانه و پس از آن مدار فلک هفتم که در اینجا جایگاه اختران است را نشان می‌دهد و در دایره نهایی، عرش اعظم یا محل فرشتگان الهی را به تصویر می‌کشد. در دو طرف طرح دایره، دو کتیبه مستطیلی شکل

۱. چهار فرشته نمادی از چهار فرشته حاملان یا محافظان عرش الهی می‌باشند. میرفندرسکی در مقاله خود می‌گوید: «نماد آن‌ها به صورت زیر هستند: یکی به صورت آدمی که برای آدمیان دعا می‌کند، دوم به صورت گاو که برای بهایم دعا می‌کند، سوم به صورت کرکس که برای مرغان دعا می‌کند و چهارم به صورت شیر که برای سباع دعا می‌کند. (میرفندرسکی، ۱۳۹۶: ۵)

۲. zodiac منطقه البروج

۳. برج به معنی قصر و حصار عالی و خانه و جمع آن بروج و ابراج، در اصطلاح نجومی عبارت است از قوسی در منطقه البروج که به سی درجه تقسیم شده و یک دوازدهم ۳۶۰ درجه دور دایره بزرگی در آن منطقه است و هر قسمت به نام یکی از صور فلکی یا ماه‌های شمسی است. (قهاری، ۱۳۸۹: ۸)

جدول ۱. تطبیق طرح‌های تذهیب با طرح نگاره دوبرگی، مأخذ: نگارندگان

نام طرح	طرح نگاره اسکندر سلطان	نمونه طرح تذهیب (رک: منابع، هنرور)
قاب اسلیمی		
اسلیمی ساده		
اسلیمی خرطومی		
اسلیمی دهان اژدری		
گل ختایی		
شمسه معروف به ۸ حلقه‌ای		
کتیبه		

به خصوصیات سیارات می‌توان آینده شخص را پیش‌بینی نمود. تصاویر مجموعه‌های نجومی متشکل از صورت گروه در تزئینات هم‌مرکز، نخستین بار در قرن ششم در اختران هفت‌گانه یا بروج دوازده‌گانه یا ترکیبی از هر دو

نقش برجسته‌ها و اشیای فلزی جهان اسلام بروز پیدا کرده است. (رضانزاده، ۱۳۹۷: ۲۱۹)

همان‌طور که در لوح دیده می‌شود چندین پیکره وجود دارد که نمادی از سیارات هفت‌گانه است و طالع اسکندر سلطان را نشان می‌دهند. سیارات هفت‌گانه در این لوح به صورت زیر دیده می‌شوند: خورشید در برج ثور، زهره در برج حوت، سیارات عطارد، ماه، مشتری و زحل در برج جوزا و مریخ در برج عقرب. جهت بررسی صحت محل قرارگیری سیارات در برج‌های لوح اسکندر بر اساس روز تولد او که به میلادی برابر با سوم ماه می سال ۱۳۸۴ است، از نرم‌افزار morinus استفاده شد و صحت محل قرارگیری سیارات در برج‌ها مورد تأیید قرار گرفت. (تصویر ۳)

جهت درک بهتر نمادهای نجومی فوق، در تصاویر شماره ۴ و ۵، نام و علائم لاتین بروج دوازده‌گانه و نیز سیارات هفت‌گانه آورده شده است.

نمادهای سیارات در شکل، با توجه به نمادهای مرسوم آن زمان و برگرفته از تعبیر کتب نجومی دانشمندان و سپس تصویرنگاری این تعبیر بر روی صنایع‌دستی و یا نگارگری کتب بوده است. جهت تفسیر بهتر این نمادها با باورهای مربوط به آن دوران، آن‌ها را با نقوش آورده شده در سه کتاب البلهان (پیش از ۵۸۱۲ ه.ق)، عجایب المخلوقات قزوینی (۶۷۸ ه.ق) و مونس الاحرار (۷۴۱ ه.ق) مقایسه و تفاسیر مربوط به هر یک به‌طور اجمالی بیان شده است. نویسنده کتاب البلهان یا کتاب عجایب، عبدالحسن بن احمد اصفهانی (احتمالاً در اواخر سده هشتم) است. این کتاب حاوی تصاویر نجومی بسیاری بوده و اساس آن در مورد فالگیری و طالع بینی است و در آن علاوه بر توصیف ماهیت جهان، تصاویر عجیب و غریبی از گونه‌های مختلف نژاد دیو و اجنه به چشم می‌خورد. این کتاب اکنون در کتابخانه بودلیان دانشگاه آکسفورد نگهداری می‌شود. (جدول ۲)

کتاب مونس الاحرار فی دقائق الاشعار، تألیف محمد بن بدر جاجرمی است. این کتاب دربردارنده منتخبی از آثار ۲۰۰ شاعر فارسی‌زبان از کهن‌ترین ادوار تا روزگار مؤلف یعنی نیمه اول سده هشتم هجری قمری است. این کتاب در سی باب تنظیم شده است. (آژند، ۱۳۸۷: ۷۷) جاجرمی در اشعار خود علاوه بر نکات پندآموز از نجوم هم سخن گفته است. از سی باب این کتاب تنها فصل ۲۹ آن شامل ۱۱ نگاره با مکتب شیراز بوده و با احتساب دو نگاره اول، کتاب ۱۳ نگاره دارد. این مجموعه پیش‌تر جزء مجموعه کورکیان در نیویورک بود که امروزه ورق‌های آن در موزه‌های پرینستون، کلیولند، متروپلیتن و گالری فریر پراکنده است. تصاویر آورده شده در جدول ۲ از نسخه موزه متروپلیتن است.

عجائب المخلوقات و غرائب الموجودات یا شگفتی‌های آفریدگان و موجودات، نوشته زکریا قزوینی در سال ۶۷۸ ه.ق (۱۲۸۰ م) و مشتمل بر مطالبی در زمینه هیئت، جهان‌شناسی، علم‌الاشیاء و شگفتی‌های عالم خلقت است.

کتاب شامل چهار مقدمه و دو مقاله است. مقاله اول در غلویات شامل تمام کائنات روی زمین، بروج، ماه‌ها، فصول سال، ستارگان، زمین، کوه‌ها، دریاها، رودها، جانوران و تمام موجودات دنیا و مقاله دوم در سفلیات که شامل عناصر و معدنیات، نباتات و حیوانات است. قزوینی نخست کتاب را به زبان عربی نوشته و سپس خود نسخه‌ای فارسی از آن را تدوین نمود. دست‌نوشته اصلی آن اکنون در موزه مونیخ آلمان موجود است. تصاویر آورده شده در جدول ۲ از این نسخه و از کتاب شمایل‌نگاری صور نجومی در آثار هنر اسلامی گرفته شده است. جدول شماره ۲ دربرگیرنده نقوش نمادین سیارات در هر یک از چهار کتاب فوق را نشان داده و جدول شماره ۳ به مقایسه تفاوت‌ها و اشتراکات بصری این نقوش می‌پردازد.

شمس (خورشید)

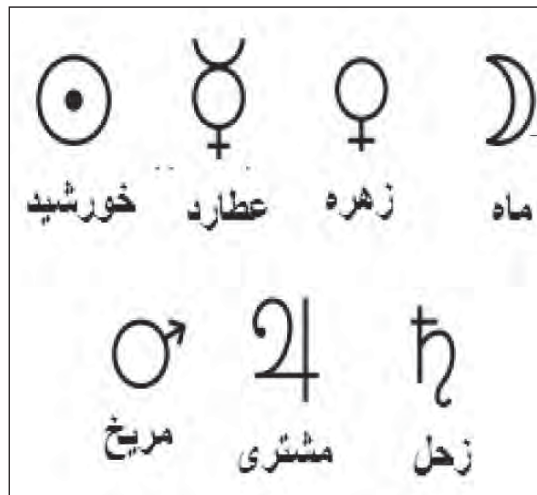
خورشید در اصل ستاره‌ای است که در نجوم احکامی سیاره نامیده می‌شود. در آثار مختلف خورشید به اشکال گوناگونی نشان داده می‌شود. گاهی به شکل دایره‌ای از شعاع‌های نورانی بدون بدن و گاهی به صورت شعاع‌های که صورت یک انسان را احاطه کرده‌اند و گاهی مانند ماه صورتگری می‌شود با این تفاوت که در برخی تصاویر شمشیری بر روی پاهایش قرار داده است. در لوح، هر دوشی نورانی (خورشید و ماه) به صورت دو چهره تاج‌دار بدون ریش آورده شده که جنبه نسبتاً غیرجنسی دارند. آن‌ها با لباس‌هایی با خال‌های بزرگ طلایی (فقط رنگ‌ها متفاوت است) پوشانده شده و در حالت‌های یکسان نشسته و هاله‌هایی به شکل قطره آب طلایی در جلوی صورتشان نگه‌داشته‌اند. (Caiozzo، 2003: 99-101، 172) (جدول ۲، ردیف ۱)

قمر (ماه)

از قرن دوازدهم م (ششم ه. ق)، القمر (ماه)، به شکل یک انسان نشسته با پای ضربدری که یک حلقه را جلوی سرش نگه‌داشته نشان داده شده است. (Caiozzo، 2003: 99-101) ماه، مانند خورشید (الشمس) نماد قدرت است، با این وجود خورشید نماد قدرت حاکمان، پادشاهان موقت و افراد قدرتمند است، در حالی که ماه نماد وزیران، مدیران و پیروان شاهزاده است. (al-Biruni، ۱۹۳۴: 252-254) (جدول ۲، ردیف ۲)

ژوپیتر

ژوپیتر، مشتری که به لطف طالع بینی، به سیاره خرد، مراقبه و مردان متدین و صالح تبدیل شد، در نقاشی به شکل کسی که یک اسطراب ۱۳ در دست دارد نشان داده می‌شود. (Caiozzo، 2003: 176) چنین نمادی پس از نیمه دوم قرن پانزدهم میلادی، به‌ویژه در نسخه‌های خطی ترکمن معمول

تصویر ۵. علائم و نام نمادهای لاتین سیارات، مأخذ: همان

تصویر ۴. علائم و نام نمادهای لاتین بروج دوازده‌گانه، مأخذ: www.metaphysics.ir

176، 109-106، 104:2003) (جدول ۲، ردیف ۵) زهره یا ناهید از اولین الهه‌های ستایش‌شده بشر است. نام این سیاره نزد سومریان، اینانا (ایزد بانوی صبح و شام) خدای باروری، عشق و جنگ بوده است. در دوره بابل به نام ایشتار و در ایران باستان آن‌هاید (خدای آب، باروری و عشق) خوانده می‌شده است. منجمان احکامی این سیاره را نشانه تجمل، لهو و شادی و طرب و عشق می‌دانند. در نقوش مربوط به نگارگری به صورت زنی که عود می‌نوازد تصویر شده و بیشترین بازنمایی‌های آن مربوط به دوره تیموریان است. (همان)

مرکوری

مرکوری (عطارد) که خدای محافظ او نبو، پشتیبان کاتبان بود با پوشیدن روپوش آبی و عمامه‌ای سفید، به یک رحل کتاب در کنار یک مرکبدان اشاره می‌کند. (Caiozzo، 2003: 175) (جدول ۲، ردیف ۶) تصویری از این سیاره در کتاب مونس الاحرار در دست نیست و در کتاب عجایب المخلوقات به شکل یک کاتب و در البلهان به هر دو صورت کاتب و اشاره‌گر به زحل، نشان داده شده است.

”مارس، مریخ، سیاره‌ای که با جنگ و خشونت مرتبط است، با صفات معمول خود نشان شده است: او شمشیری را در دست راست خود نگاه داشته و سربریده جنگجویی را در دست چپش دارد.“ (جدول ۲، ردیف ۷) این سیاره به خاطر رنگ قرمز همیشه نمادی از جنگ و خونریزی بوده و در نماد، لباس آن نیز به رنگ قرمز است. لباس او مبین لباس سربازان آن دوران همراه با کلاه خود است.

در جدول ۳ شباهت‌ها و تفاوت‌های بصری نمادهای سیارات مربوط به نقوش کتاب اسکندر سلطان و سه کتاب

بود. اسطراب که وظیفه آن تعیین جهت قبله است، نقش اساسی در تهیه نمودارهای نجومی دارد. این ممکن است وجود آن را در تصویر توضیح دهد. (Gunther، 2006: 125)، (جدول ۲، ردیف ۳) در دیگر تصاویر، مشتری به صورت مردی باتجربه که کتابی نیمه‌باز را نگاه می‌کند، نشان داده شده است.

در نسخه‌های خطی تیموری و ترکمن، کیوان، الزحل، معمولاً به عنوان یک الوهیت هندوی آشفته و دارای بازوهای بی‌شمار دارای صفات گوناگون معرفی شده است. برخی از نمادها عبارت‌اند از: تاج‌ها و یک سبد کوچک که به نظر می‌رسد یک موش از آن فرار می‌کند. هنوز هم این شخصیت نزدیک به نوع نمایش جلایری است که در کتاب البلهان یا آثار فلزی یافت می‌شود، جایی که او مانند یک پیرمرد ریش‌دار و پوست تیره، نیمه عریان، با یک شلوارک قرمز ایستاده است. (جدول ۲، ردیف ۴) صفات زحل بیشتر با فعالیت‌های کشاورزی یا با حیوانات تاریک و مضر که در زیرزمین زندگی می‌کنند، مانند موش‌ها ارتباط دارد که او از آن‌ها محافظت می‌کند. تاج‌ها نماد خرد، وابسته به تجربه و صبر هستند. زحل نیز مانند مریخ سیاره‌ای قدرتمند و شریر است که از ویژگی‌های آن می‌توان به عنوان طلسم استفاده کرد. (Caiozzo، 176:2003) در تصاویر دیگر ردیف ۴ جدول ۲، زحل با کلاه قرمز، تیشه‌ای در دست دارد که نشان از کشاورزی است.

زهره

زهره، ناهید بالباسی صورتی‌رنگ و تاجی بر سر، نماد اوقات فراغت است. شمایل‌نگاری این سیاره الهام گرفته شده از نمادهای بین‌النهرین و ایرانی است. (Caiozzo)

۱. نبو: خدای کاتب و ایزد اختر عطارد (رضازاده، ۱۳۹۷: ۱۵) خداوند خرد و نوشتار در اساطیر بابلی و آشوری و پسر مردوخ (فرزند خدای آسمان)

جدول ۲. مقایسه نگاره های صور نجومی کتاب ولادت اسکندر با کتب مونس الاحرار، عجایب المخلوقات قزوینی و البلهان ، مأخذ :
 نگارندگان

ردیف	نام اختر	نقش اختر در کتاب ولادت اسکندر سلطان	نقش اختر در کتاب مونس الاحرار	نقش اختر در کتاب عجایب المخلوقات قزوینی	نقش اختر در کتاب البلهان
۱	شمس				
۲	قمر				
۳	مشتری				
۴	زحل		تصویری در کتاب موجود نیست.		
۵	زهره				
۶	عطارد		تصویری در کتاب موجود نیست.		
۷	مریخ		تصویری در کتاب موجود نیست.		

جدول ۳. مقایسه بصری نماد سیارات در کتاب ولادت اسکندر با سه کتاب البلهان، عجایب المخلوقات و مونس الاحرار، مأخذ: همان

ردیف	نام اختر	تفاوت نمادهای نقش در کتاب ولادت اسکندر با سه نسخه دیگر	شباهت نمادهای نقش در کتاب ولادت اسکندر با سه نسخه دیگر
۱	شمس	۱. نداشتن شعاع‌های خورشید در مقایسه با نسخ مونس الاحرار و البلهان ۲. نداشتن شمشیر بر روی پا در مقایسه با نسخ مونس الاحرار و عجایب ۳. عدم جنسیت در مقایسه با نسخ مونس الاحرار و البلهان	۱. حالت نشسته چهارزانو در هر ۴ نماد ۲. نگه داشتن هلال دور صورت انسانی در نسخ ولادت اسکندر و عجایب
۲	قمر	تفاوت خاصی مگر در تاج سر که در نسخه البلهان وجود ندارد، دیده نمی‌شود.	۱. حالت نشسته چهارزانو در هر ۴ نماد ۲. نگه داشتن هلال دور صورت انسانی در هر ۴ نماد ۳. عدم جنسیت در هر ۴ نماد
۳	مشتری	نماد اسطرلاب به‌عنوان دانایی و بصیرت در مقایسه با نماد کتاب در ۳ نسخه دیگر	نماد مرد یا پیرمرد ریشدار در هر ۴ نماد
۴	زحل	۱. عدم استفاده از تیشه به‌عنوان نماد کشاورزی در نسخه ولادت اسکندر با دو نسخه دیگر ۲. استفاده از نماد موش به‌عنوان پادشاهی بر بلاد زیرزمین ۳. استفاده از تاج به‌جای کلاه قیفی شکل قرمز	۱. نماد پیرمرد سیاه‌پوست در همه نمادها ۲. استفاده از بدن برهنه و شلوارک قرمز در مقایسه با نسخه البلهان
۵	زهره	استفاده از تاج در مقایسه با نماد کتاب البلهان	زن نشسته به حالت چهارزانو در حال نواختن عود.
۶	عطارد	اشاره به رحل و قلمدان به‌جای نوشتن طومار نشان داده‌شده در نسخ عجایب و البلهان	مرد عمامه بر سر به حالت نشسته
۷	مریخ	تفاوت لباس جنگجو بر اساس لباس نظامیان در دوره‌های تاریخی	۱. مردی جنگجو بالباس قرمز ۲. شمشیر در دست راست و سربریده در دست چپ

دیگر آورده شده است.

همه سیارات به نوعی خادم شاهزاده اسکندر هستند و به نظر می‌رسد راه را به او نشان می‌دهند: زحل تجربه قدرت را به او ارائه می‌دهند، عطارد مشاغل نجومی و توانایی فکری، مشتری تقوا و عدالت، مریخ جنگ‌آوری و ونوس خلاقیت‌های هنری و تفریحی را آموزش می‌دهد. (Gunther, 2006: 125)

اما از بین سیارات خورشید، مریخ و ناهید از همه مهم‌تر هستند. نمادهای قدرت، جنگ‌آوری و هنرپروری، هنرمند برای تأکید بر برج ثور (برج تولد اسکندر سلطان) که خورشید در آن بوده و با اسکندر ارتباط دارد، آن را بزرگ‌تر از سیارات دیگر نشان داده است. خورشید سیاره پادشاهان و شاهزادگان است. به همین ترتیب، دو سیاره دیگر نیز اندازه‌شان برای تأکید افزایش یافته است: مریخ، سیاره جنگ و پیروزی‌ها، در عرق قرار گرفته و ناهید، به عنوان محافظ هنر و اوقات فراغت، در حوت نشان داده شده که معمولاً نشانه تعالی سیاره ناهید است؛ بنابراین، آرزو برای قدرت، جاه‌طلبی برای مبارزات نظامی و فتح سرزمین‌های جدید و سرانجام، حمایت از هنر و آفرینش‌های معنوی با این سه سیاره نمادپردازی شده است. آن‌ها بر اساس ویژگی‌های خاص خود، مهم‌ترین آرزوها و تحقق سلطنت اسکندر سلطان را تا سال ۱۴۱۱ ایجاد می‌کنند. (Gunther, 2006: 124)

در تمامی پیکره‌های تصویر، نگارگری سبک شیراز تیموری به چشم می‌خورد. پویایی پیکره‌ها و صورت‌های بیضی‌شکل با چشم‌های کشیده و همچنین جزئیات در نقوش و لباس‌ها و استفاده از رنگ‌های طلائی، نارنجی، سبز، آبی و قرمز در رنگ زمینه لاجوردی نشان از این سبک دارد. خطوط و قلم‌گیری‌ها دقیق و متناسب با آناتومی (انسان‌ها و حیوانات) و چین و چروک لباس‌ها است. در صورتی که خطوط محیطی در نمادهای سه کتاب دیگر به خصوص البلهان (جدول ۲) ابتدایی و نقوش پیکره‌ها غیرطبیعی است. به نظر می‌رسد نقاش در به تصویر کشیدن زایچه دقیقاً از نمادهای کتب عصر خود پیروی نکرده و نمادهای مربوط به سیارات، متفاوت از نگاره‌های نمادین کتاب‌های البلهان، عجایب المخلوقات قزوینی و مونس الاحرار و به گونه‌ای منحصر به فرد نشان داده شده‌اند. شاید دلیل این خلاقیت تقدیم نقاشی به یک شاهزاده تیموری است. به جز مشتری و عطارد که نمادهایی از خردمندان و کاتبان هستند و مریخ که نمادی از جنگ‌آوری است و نقاش مجبور به ملبس کردن آن‌ها بالباس‌های دانشمندان و جنگجویان است، در نماد سیارات دیگر و نیز فرشتگان عرش الهی از تاج استفاده کرده است.

همچنین لباس‌ها تمامی پیکره‌ها فاخر و دارای طرح‌های زرین و ظریف بوده که این شیوه متمایز از تصاویر مرسوم و بیانگر والایی مقام شاهزاده و تعالی جایگاه شخصیتی اوست. پیشکش کردن تاج و جواهرات از طرف فرشتگان

حاشیه تصویر نیز منحصر به فرد و پرمعنی است. هر فرشته تاجدار هدیه‌ای ارائه می‌دهد: در فال اسکندر، دو تاج که نماد قدرت و دو ظرف طلائی که نماد ثروت است آورده شده، هدیه‌های معمول برای خوش‌شانسی و سعادت در شرق، یعنی قدرت و ثروت. (Gunther, 2006: 128) گویی تمامی سیارات و کروبیان در خدمت شاهزاده هستند و در جهت توفیق و تعالی او تلاش می‌کنند.

استفاده از تذهیب در فضاهای خالی نقاشی و نیز کتیبه‌های دو طرف نقاشی علاوه بر هماهنگی میان طراحی و رنگ‌آمیزی مینیاتور و تذهیب (که از ویژگی‌های مکتب شیراز تیموری است) نوعی خلاقیت نقاش است چراکه تذهیب را از حاشیه به متن آورده است. در حقیقت در اینجا استفاده از طرح‌های اسلیمی و کتیبه‌های حاشیه‌ای، به جای تزیین دور کادر نقاشی قسمتی از نقاشی شده‌اند به طوری که بیننده آن‌ها را جدای از اثر ندیده و گویی در نقاشی حل شده‌اند. کتیبه‌های دو طرف نقاشی که به صورت عمودی آورده شده نیز نشانی از نوآوری است چراکه معمولاً در دوران تیموری کتیبه‌ها را در بالا و پایین طرح می‌آوردند. در آرایه‌ها و نگاره‌های این دوره «عناصر نوشتاری در کل ترکیب بندی اهمیت خاصی یافته‌اند و قاعده کلی بر این بوده که با جای دادن دو یا چهار کتیبه در بالا و پایین نگاره‌ها، ساختاری متقارن و هندسی در فضای تصویری به وجود آید. اگر محورهای عمودی میان کتیبه‌های فوقانی و تحتانی را ترسیم کنیم، فضا به چند بخش متناسب تقسیم می‌شود». (پاکیان، ۱۳۸۴: ۷۳) اما نگارگر در اینجا کتیبه‌ها را در طرف راست و چپ نگاره آورده که به نوعی شاید منظور درهای آسمان بوده باشد و شاید دوار بودن و بی‌جهت بودن آن. به طوری که از هر جهت بتوان نگاره را چرخانده و مفهوم جدیدی از آن برداشت نمود. اگر نگاره را به صورت آورده شده در تصویر ۱ ببینیم گویی دو در باز شده و نمایی از آسمان پدیدار شده و یا نمایی از آسمان با کتیبه‌هایی تزیین یافته و اگر نقاشی را ۹۰ درجه بچرخانیم تا کتیبه‌ها در بالا و پایین قرار گیرند دوران و چرخش را به خوبی می‌توان مشاهده کرد. این دوران نشان از بی‌انتهایی دور زمان و افلاک از ازل تا ابد است.

در کتیبه‌های دو طرف لوح یک بیت شعر نوشته شده است:
ای همایون طالعت را سعد اکبر مشتری

شرط انجم با تو خدمت رسم کردوز چاکری
این بیت که شاید شاعرش نویسنده کتاب باشد نیز بر سروری سلطان تأکید می‌کند. بر طبق باورهای نجومی، سیاره مشتری سعد اکبر یا خوشبختی بزرگ است و شاعر در اینجا طالع اسکندر سلطان را قرین سعد اکبر یا سیاره مشتری و خوشبخت دانسته و چرخش سیارات دیگر را در خدمت سعادت او می‌داند.

نتیجه

یکی از کتاب‌های پیشکش شده به اسکندر سلطان نوه تیمور، کتاب ولادت اسکندر نوشته استاد محمود بن یحیی بن محمد الکاشی (عمادالمنجم)، شامل یک لوح دوبرگی نگارگری شده به قلم استاد پیر محمد باغ شمالی است. این کتاب و نقاشی زیبای آن به احوالات و طالع بینی نجومی شاهزاده تیموری می‌پردازد. نقاشی دوبرگی کتاب اسکندر یکی از نادرترین زیج‌های های مصور دوره اسلامی و شامل مضامین فرهنگی و نمادینی از یک زایچه است که در سال ۸۱۳ ه.ق و در مکتب شیراز نگارگری شده است. رنگ‌های لاجوردی، طلایی، سرخ و زرد بکار رفته در آن به‌خوبی نقوش نجومی طالع بینی را بیان می‌کند. پس‌زمینه لاجوردی طرح به همراه ستارگان طلایی آن، نمادی از آسمان شبانه و نقوش حیوانی و انسانی نمادی از طالع بینی این سلطان تیموری در زمان تولد است. نمادهای انسانی سیارات با توجه به محاسبه زمان تولد شاهزاده در هر یک برج‌های سال نشان داده‌شده که مکان قرارگیری آن‌ها در این برج‌ها بر طبق نجوم احکامی، سرنوشت و طالع زندگی او را مشخص می‌کنند. در حقیقت مواجهه هفت‌سیاره با هر یک از ماه‌های سال در منطقه البروج، سبب تضعیف و یا تقویت صفات شخصیتی تعریف‌شده سیارات یا طالع شخص می‌شود. به‌عنوان مثال قرارگیری خورشید در ثور، مریخ در عقرب و زهره در حوت نشان از قوت آن‌ها به‌عنوان سه خصیصه اصلی شاهزاده یعنی تعالی و درخشش او، قدرت جنگ‌آوری و شجاعت و غلبه بر دشمنان و حمایت او از هنر و رسیدگی به امور فراغت‌گونه و روح‌پرور است. در مرکز این نقاشی، شش دایره هم‌مرکز با نوشتاری به رنگ سیاه و قرمز دیده می‌شود که مضامین علمی احکامی مربوط به تعالی خصوصیات سیارات در هر یک از ماه‌های سال را بیان می‌کند. با تطبیق بصری این دواير با نقوش احکامی کتاب البلهان که زمین را مرکز عالم دانسته و افلاک دور آن را ۹ فلک (شامل ۷ مدار گردش سیارات و ۲ مدار جایگاه صور فلکی منطقه البروج و کروبیان) عنوان می‌کند، به نظر می‌رسد دایره مرکزی این نقاشی نمادی از زمین و شش دایره هم‌مرکز اطراف آن، نمادی از شش مدار گردش دور فلک می‌باشند. در اینجا نقاش جهت زیبایی دادن به نقاشی، جای مدار هفتم را با هشتم عوض کرده و ابتدا مدار صور فلکی (مدار هشتم) و سپس مدار سیاره هفتم (در اینجا نماد سیارات هفت‌گانه) را آورده است. پس از آن فلک اعظم یا جایگاه فرشتگان و عرش الهی یا مدار نهم را به تصویر کشیده است. نمادهای انسانی موجود در لوح (نماد سیارات) با الگوی مربوط به نمادهای طالع بینی قرن هشتم هجری و پیش از آن و با الهام‌گیری از مطالب علمی کتاب الموالید و نیز نگاره‌های کتاب‌های البلهان، عجایب المخلوقات قزوینی و مونس الاحرار و به‌گونه‌ای متفاوت و منحصر به فرد نشان داده‌شده‌اند به‌طوری‌که این نمادها دارای شباهت‌ها و تفاوت‌هایی بصری با نماد کتاب‌های مذکور است. به‌عنوان مثال استفاده از تاج و لباس‌های فاخر و پر از نقش و نگار زرین در نماد چهار سیاره خورشید، ماه، زحل و زهره نشانی از جایگاه و مقام والای سلطان تیموری است. در نقاشی، دو سیاره مشتری و عطارد که نمادهایی از خردمندان و کاتبان هستند بالباس‌های دانشمندان و مریخ که نمادی از جنگ‌آوری است بالباس جنگجویان نشان داده‌شده‌اند. ملبس کردن نمادها بالباس‌های پرکار و نمایش چین و شکن پارچه‌ها در هماهنگی باحالت پیکرها، نقاشی را پویا و زنده جلوه می‌دهد. پیشکش کردن تاج و جواهرات از طرف فرشتگان عرش که نمادی از محافظان دنیا هستند نیز منحصر به فرد و پرمعنی است، گویی تمامی کروبیان گوش به فرمان شاهزاده هستند و در جهت پیشرفت و سعادت وی خدمت می‌کنند. استفاده از نقوش تذهیب در فضاهای خالی از نماد و نیز در کتیبه‌های دو طرف طرح، از چند جهت قابل توجه است. ایجاد ظرافت بیشتر، نشان دادن هماهنگی رنگی و تزئینی بین نقوش تذهیب و نگارگری شیراز، نمایش حرکت و عدم سکون در طرح‌های ختایی و از همه مهم‌تر بخشیدن ارزش مادی و معنوی به نقاشی. درهای مستطیل شکل دو طرف دایره وسط لوح اشاره به درهای آسمان

دارد به گونه‌ای که انگار این درها کنار رفته‌اند و جلوه‌ای از اسرار آسمان و رازهای طالع سلطان آشکار گشته است. این درهای مزین شده، علاوه برداشتن نقوش اسلیمی و تذهیب به شیوه نگارگری و تذهیب قرن هشتم دارای یک بیت شعر زیباست که خدمتگزاری تمامی اجرام آسمانی برای شاهزاده تیموری را بیان می‌کند. آنچه در این مقاله به آن پرداخته شد بررسی و تحقیق درباره یک اثر نجومی قرن نهم هجری و شناسایی نمادهای موجود در آن در مقایسه با نمادهای مرسوم آن دوران و نیز پرده‌برداری از مفاهیم بصری و فرهنگی موجود در نقاشی با توجه به مقتضیات نمادهای آن دوران و نیز تصورات ذهنی نقاش با رعایت اصول نجومی موجود در کتاب بوده است. زایچه‌ای که در حقیقت پلی میان نگارگری، تذهیب، نجوم، طالع بینی و فلسفه است.

منابع و مأخذ

- آژند، یعقوب (۱۳۸۷)، مکتب نگارگری شیراز (چاپ اول)، تهران: فرهنگستان هنر
- استیل. جان. ام (۱۳۹۶)، ترجمه هاشم سیماب، مقدمه‌ای کوتاه بر اخترشناسی در خاورمیانه (چاپ اول)، تهران: انتشارات سبزان
- اصفهانی عبدالحسن بن احمد (قرن نهم ه.ق)، البلهان، موجود در کتابخانه بودلیان لندن با شماره sc27596-OB/6، گرفته شده از سایت nosakh.sellfile.ir
- آیت‌اللهی، حبیب‌الله و مکی نژاد، مهدی. (۱۳۸۸). خط، تذهیب و ترصیع در شاهنامه شاه‌طهماسبی. به اهتمام دکتر محمدمهدی هراتی. گنجینه (کتاب تخصصی علمی - پژوهشی هنرهای سنتی ایرانی - اسلامی). (۴۲-۵۳). تهران: موسسه تألیف، ترجمه و نشر آثار هنری.
- بوترو، ژان (۱۳۸۷)، مذهب در بین‌النهرین باستان (چاپ اول)، ترجمه خشایار بهاری، تهران: انتشارات فرزین
- بیرونی ابوریحان محمد بن احمد، التفهیم لاولیل صنایعه التنجیم، به تصحیح جلال‌الدین همایی (۱۳۶۷)، چاپ چهارم تهران: نشر هما
- پاکباز، رویین (۱۳۸۴)، نقاشی ایران: از دیرباز تا امروز (چاپ چهارم)، تهران: انتشارات زرین و سیمین
- پوپ آرتور اپهام (۱۳۸۰)، شاهکارهای هنر ایران، اقتباس و نگارش دکتر پرویز ناتل خانلری (چاپ دوم)، تهران: شرکت انتشارات علمی فرهنگی
- تجویدی، اکبر (۱۳۷۵)، نگاهی به هنر نقاشی ایران (چاپ دوم)، تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی
- دگانی، م. (۱۳۹۴)، نجوم به زبان ساده (چاپ چهارم)، ترجمه محمدرضا خواجه پور، تهران: موسسه جغرافیایی و کارتوگرافی گیتاشناسی
- دهخدا، علی‌اکبر. (۱۳۷۷). لغت‌نامه دهخدا (جلد پنجم) تهران: موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
- رابینسن باسیل (۱۳۷۶)، هنر نگارگری ایران، ترجمه آژند، یعقوب (چاپ اول)، تهران: انتشارات مولی
- رایس، تالبوت (۱۳۹۳)، هنر اسلامی، مترجم: ماه ملک بهار، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی
- رضازاده طاهر (۱۳۹۷)، شمایل‌نگاری صور نجومی در آثار هنر اسلامی، چاپ اول، چاپخانه دیجیتال فرهنگستان هنر
- رضایی عبدالعظیم (۱۳۷۹)، تاریخ ده‌هزارساله ایران، جلد سوم، تهران: چاپ و انتشار اقبال
- ضمیری، محمدعلی (۱۳۸۰)، تاریخ آموزش و پرورش ایران در اسلام، چاپ هشتم، شیراز، ساسان
- طوسی، محمد بن احمد طوسی (قرن ششم ه.ق)، عجایب المخلوقات و غرایب المخلوقات، به اهتمام منوچهر ستوده، چاپ دوم (۱۳۸۲)، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی
- قاسملو، فرید، تکمله‌ای بر پژوهشی در زیج‌های دوره اسلامی، تاریخ علم پاییز ۱۳۸۲، شماره اول ص

- قزوینی زکریا بن محمود (۶۸۲ ه.ق)، عجایب المخلوقات و غرایب المخلوقات، شماره مدرک کتابخانه مجلس: ۱۰-۱۳۴۰۷، گرفته شده از سایت nosakh.sellfile.ir
- قهاری گیگلو، مهناز و محمدزاده، مهدی (۱۳۸۹)، بررسی تطبیقی صور نجومی در نسخه صورالکواکب و آثار فلزی سده‌های پنجم تا هفتم هجری. فصلنامه علمی نگره، شماره ۱۴، بهار ۸۹، ص ۲۱۵-۲۱۰
- الکاشی محمود بن یحیی بن حسن، ۸۱۳ ه.ق: ولادت اسکندر سلطان، نسخه دیجیتال
- کمالی دولت آبادی، ر. (۱۳۹۶)، بازخوانی عرفانی مبانی هنرهای تجسمی (چاپ اول)، تهران: سوره مهر
- کندی، ادوارد استوارت (۱۳۷۴)، پژوهشی در زیج‌های دوره اسلامی، ترجمه محمدباقری، چاپ اول، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی
- مرادی غیاث آبادی، رضا (۱۳۹۱)، گوی بالدار (چاپ اول)، تهران: نقش طاووس
- معتقدی، ک. (۱۳۸۷)، شکوه خوشنویسی و تذهیب در مکتب شیراز (سده‌های هشتم و نهم هجری)، نشریه آینه خیال، مهر و آبان ۱۳۸۷ - شماره ۱۰ (۱۱۸ - ۱۲۵)
- مقبلی، آ. (۱۳۹۶)، تجزیه و تحلیل و نقد آثار نقاشی، چاپ دوم، تهران، مرکز چاپ و توزیع دانشگاه پیام نور
- ملکی، توکا (۱۳۸۷)، سیری در نگارگری ایران (مکتب‌ها، آثار و ...)، کتاب ماه هنر، اسفند ۱۳۸۷، ص ۷۲-۷۸
- موسوی بروجردی، کاظم و جمعی از نویسندگان (۱۳۹۳). تاریخ جامع ایران ج ۴ (چاپ اول)، تهران: مرکز دایره المعارف بزرگ اسلامی
- میرفندرسکی، حمیده (۱۳۹۶)، آیکونوگرافی تصویر انسان بالدار، گاو بالدار، شیر بالدار و پرنده در نگارگری بر پایه نجوم، دومین همایش بین‌المللی و چهارمین همایش ملی پژوهش‌های مدیریت و علوم انسانی ۱۳۸۶، دانشگاه تهران
- هنرور، م. تاکستانی، ا. (۱۳۹۰)، آموزش قدم به قدم هنر تذهیب و طرح فرش، چاپ پنجم، تهران: انتشارات یساولی و رجاوند، پرویز (۱۳۶۶)، کاوش رصدخانه مراغه (چاپ اول)، تهران: چاپخانه سپهر ضم
- Al Biruni, "Tafhim". The Book of Instruction in the Elements of the Art of Astrology, Written in Ghaznah on 1029AD. Reproduced from British Museum Ms.Or.8349. Edited by Ramsay R. Wright. London, 1934
- Caiozzo, Anna. Images du ciel d'Orient au Moyen Age. Paris: PUPS, 2003
- Corbin, Henry. En Islam iranien, aspects spirituels et philosophiques III. Les fideles d'amour, shirismeet soufisme. Paris: Gallimard, 1972.
- Fateme Keshavarz, The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland (JSTOR), No. 2 (1984), pp. 197-208 (13 pages), Published By: Cambridge University Press
- GUNTHER. "Horoscopes and Public Spheres". G. Oestmann, H.D. Rutkin & K. von Stuckrad (eds.) 2005 by Walter de Gruyter G m b H & Co. KG, D-10785 Berlin
- Tourkin, Sergei. «Astrological Images in Two Persian Manuscripts.» Pearls of the Orient: Asian treasures of the Wellcome Library. Edited by Nigel Allan. Chicago: Serindia, 2003: 74-86
- <https://wellcomecollection.org/works/ua87equq>
- <https://metaphysics.ir>

An Interpretation of the Duplicate Painting of Iskandar's Birth Book

Mozhgan Esmailifar, MA in Art Research, Payame Noor University of Tehran, Tehran, Iran.

Mahtab Mobini, Associate Professor of Art Department, Payame Noor University, Tehran, Iran

Associate Professor of Art Department, Payame Noor University of East Tehran, Tehran, Iran.

Received: 2021/12/25 Accepted: 2022/06/14

Since the third century AH, the science of astronomy that had a special place among Iranians long before the advent of Islam, has been studied and completed by many Muslim scholars, and the Iranian art became a means of visual expression and better understanding of this knowledge. To beautify the astronomical motifs, the artists used symbolic concepts and they used them to decorate handicrafts. The people who considered the rotation of the stars to be effective on their happiness and misery, considered it important to persist. With the emergence and development of painting in Iran, astronomical symbols were used as a way to better express the difficult concepts of astronomical books and many illustrated copies of these books were written and dedicated to the king of the time. One of these paintings that contains the concepts of accurate calculations of astronomical rulings is a two-page drawing from the book of Iskandar's birth. Although the reign of Timurid Iskandar Sultan was very short, it is one of the most brilliant periods of the flourishing of painting and illustration in Iran. In this era, many books, literary, historical and scientific works were illustrated and decorated in Timurid Shiraz School. This book, or in fact horoscope, was written by Muhammad ibn Yahya ibn Muhammad al-Kashi (Emad al - Munajjim) in the ninth century AH and painted by Pir Ahmad Baghshomali. This painting is considered from several perspectives; first, in terms of examining astronomical symbols and the concepts of astrology hidden in it, second, using the Timurid Shiraz school of painting and paying attention to the salient features of this school and third, paying attention to the illumination designs used in the work and how to match it with the painting and the magnificent decoration of the painting intended to be presented to a Timurid prince. Iskandar Sultan was very interested in astrology and astronomy due to his scientific work as a child at his father's observatory (Omar Sheikh) in Samarkand. He was also very interested in the art of book decoration and his art workshops were very famous in Shiraz. In these workshops, artists painted and gilded manuscripts and therefore, these two arts reached their peak during the Timurids. These symbols, which are derived from the astronomical symbols of that period, have been painted in a unique way. For example, the use of crowns in most symbols and the elegance of the design of clothes, in addition to having the characteristics of Shiraz style of painting show the glory of the prince. Actually the location of the planets in the zodiac sign showed the Sultan's omen in his future life and the

meanings of the symbols referred to his greatness and glory. In terms of astronomical symbols in the painting; they show the position of the planets and the horoscope of the twelve months at the time of the birth of Iskandar Sultan. The art of Illumination, which was originally used to decorate the Qur'an, evolved over the centuries and was gradually used in the decoration of other books. During the Mongol rule in Iran and the support of princes for the art of illumination and illustrating books, art workshops began to work. In these workshops, books were illustrated with the arts of illumination and painting by the most skilled masters. The combination of these two arts, though having given glory to painting, is such that the viewer does not distinguish between them, as if they are both of the same type. Perhaps one of the reasons is the harmony of the colors of painting and illumination. The use of golden and azure colors in the background and costumes along with the golden crowns of the symbols shows the value of the painting offered to the Timurid prince. The following **research** addresses these **questions**: how this beautiful tablet of Shiraz school has established the connection between astronomy and painting according to the scientific interpretations of the books of al-Mavolid, al-Bolhan as well as symbolic interpretations of drawings of Ajaib al-Makhlūqat of Qazwini, Mounes al-Ahrar and al-Bolhan? And basically, the symbols in this horoscope indicate what concepts in the horoscope of the Timurid prince? The aim is to study this horoscope as one of the rarest horoscopes so far, in which, in addition to astronomical symbols, many scientific materials have been beautifully included. Using the symbols of the nine constellations, the gates of heaven, the guardian angels of the throne of God, the belief in the axis of the earth, the use of visual symbols of the zodiac and the planets have all been expressed in combination with creativity and innovation. The method of the research is descriptive - analytical - comparative historical, and method of collecting data is using library resources. The **results** of the research show how the painter has skillfully expressed his prince's horoscope by using astronomical symbols and how he has brought the exact astronomical concepts beautifully in this two-page tablet with the painting of Shiraz school.

Keywords: Shiraz School's Painting, Astronomical Designs, Horoscope, Two-page tablet of the book of birth of Iskandar Sultan

References: Al Biruni, "Tafhim". The Book of Instruction in the Elements of the Art of Astrology, Written in Ghaznah on 1029AD. Reproduced from British Museum Ms.Or.8349. Edited by Ramsay R. Wright. London, 1934

Al-Kashi Mahmud bin Yahya bin Hassan, 813 AH. AH: Birth of Alexander the Great, digital version

Ayatollah, Habibullah and Makinejad, Mehdi. (1388). Calligraphy, gilding and decoration in Shah Tahmasebi Shahnameh. By Dr. Mohammad Mehdi Herati. Ganjineh (a specialized scientific-research book on Iranian-Islamic traditional arts). (53-42). Tehran; Institute for compiling, translating and publishing works of art.

Biruni Abu Rihan Mohammad Ibn Ahmad, Al-Tafhim Lavail Sanayeh Al-Tanjim, edited by Jalaluddin Homayi (1988), fourth edition of Tehran: Homa Publishing

Butro, Jean (2008), Religion in Ancient Mesopotamia (first edition), translated by Khashayar Bahari, Tehran: Farzin Publications

Caiozzo, Anna. Images du ciel d'Orient au Moyen Age. Paris: PUPS, 2003

Corbin, Henry. En Islam iranien, aspects spirituels et philosophiques III. Les fideles d'amour, shirismeet souflsme. Paris: Gallimard, 1972.

- Degani, M. (2015), *Astronomy in Simple Language (Fourth Edition)*, Translated by Mohammad Reza Khajehpour, Tehran: Institute of Geography and Cartography of Geology
- Dehkhoda, Ali Akbar. (1377). *Dehkhoda Dictionary (Volume 5)* Tehran; Institute of Publishing and Printing, University of Tehran.
- Fateme Keshavarz, 'The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland (JSTOR)', No. 2 (1984), pp. 197-208 (13 pages), Published By: Cambridge University Press
- Ghahari Gigloo, Mahnaz and Mohammadzadeh, Mehdi (2010), A comparative study of astronomical figures in the version of the constellations and metal works of the fifth to seventh dams. *Negreh Scientific-Research Quarterly*, No. 14, Spring 89, pp. 5-21
- Ghassemloo, Farid, A Supplement to Research in the Zijah of the Islamic Period, *History of Science*, Fall 2003, No. 1, pp. 53-74
- GUNTHER. "Horoscopes and Public Spheres". G. Oestmann, H.D. Rutkin & K. von Stuckrad (eds.) 2005 by Walter de Gruyter G m b H & Co. KG, D-10785 Berlin
- Honar var.M, Takestani. A (2011), *step-by-step training in the art of gilding and carpet design*, fifth edition, Tehran: Yasavoli Publications
- <https://wellcomecollection.org/works/ua87equq>
- Isfahani Abdul Hassan Ibn Ahmad (ninth century AH), *Al-Balhan*, available in the Buddhist Library of London with the number sc27596-OB / 6, download from www.nosakh.sellfile.ir
- Kamali Dolat abadi. R, (1396), *Mystical re-reading of the principles of visual arts (first edition)*, Tehran: Surah Mehr
- Kennedy, Edward Stewart (1995), *A Research in the Zijah of the Islamic Period*, Translated by Mohammad Bagheri, First Edition, Tehran: Scientific and Cultural Publishing Company
- Maleki, Touka (2008), *A Look at Iranian Painting (Schools, Works, etc.)*, *Book of the Month of Art*, March 2009, pp. 72 - 78
- Mirfanderski, Hamideh (2017), *Iconography of Winged Man, Winged Cow, Winged Lion and Bird in Astronomy Painting*, Second International Conference and Jaharmin National Conference on Management Research and Humanities 2007, University of Tehran
- Moradi Ghiasabadi, Reza (2012), *Winged Ball (First Edition)*, Tehran: Peacock Role
- Motaghedi. K (2008), *The Glory of Calligraphy and Illumination in Shiraz School (Eighth and Ninth Centuries AH)*, *Ayneh Khial Magazine*, October and November 2008 - No. 10 (118-125)
- Mousavi Boroujerdi, Kazem and a group of writers (1393). *Comprehensive History of Iran Volume 4 (First Edition)*, Tehran: The Great Islamic Encyclopedia Center
- Muqbal. A (2017), *Analysis and Critique of Paintings*, Second Edition, Tehran, Payame Noor University Printing and Distribution Center
- Pakbaz, Rouin (2005), *Iranian Painting: From Long ago to Today (Fourth Edition)*, Tehran: Zarrin and Simin Publications
- Pope Arthur Opham (2001), *Masterpieces of Iranian Art*, Adapted and Written by Dr. Parviz Natel Khanlari (Second Edition), Tehran: Scientific and Cultural Publishing Company
- Qazvini Zakaria Ibn Mahmoud (682 AH), *Wonders of Creatures and Strangers of Creatures*, Majlis Library Document Number:10-13407, taken from: www.nosakh.sellfile.ir
- Rezaei Abdolazim (2000), *Ten Thousand Years History of Iran, Volume 3*, Tehran: Iqbal Publishing
- Rezazadeh Taher (1397), *Iconography of Astronomical Figures in Islamic Art Works*, First Edition, Digital Printing House of the Academy of Arts

- Rice, Talbot (2014), Islamic Art, Translator: Malek Bahar, Tehran: Scientific and Cultural Publishing Company
- Robinson Basil (1997), The Art of Iranian Painting, translated by Azhand, Yaghoub (first edition), Tehran: Molly Publications
- Steel. John. Um (2017), translated by Hashem Simab, A Brief Introduction to Astronomy in the Middle East (First Edition), Tehran: Sabzan Publications
- Tajvidi, Akbar (1996), A Look at the Art of Iranian Painting (Second Edition), Tehran: Printing and Publishing Organization of the Ministry of Culture and Islamic Guidance
- Tourkin· Sergei. «Astrological Images in Two Persian Manuscripts.» Pearls of the Orient: Asian treasures of the Wellcome Library. Edited by Nigel Allan. Chicago: Serindia· 2003: 74-86
- Tusi, Mohammad Ibn Ahmad Tusi (sixth century AH), Wonders of Creatures and Strange Creatures, by Manouchehr Sotoudeh, Second Edition (2003), Scientific and Cultural Publishing Company
- URL1: <https://metaphysics.ir>
- Varjavand, Parviz (1987), Exploring the Maragheh Observatory (first edition), Tehran: Sepehr Zam Printing House
- Zamiri, Mohammad Ali (2001), History of Iranian Education in Islam, Eighth Edition, Shiraz, Sasan

